

MECAZ ANLAMI TEMEL ANLAMA DÖNÜŞEN KELİMELEER

Gülcan ÇOLAK BOSTANCI*

ÖZET

Bir kelimenin birden fazla kavramı yansıtmamasına çokanlamlılık denmektedir. Özellikle de kullanım sıklığı fazla olan kelimeler çokanlamlılık göstermektedir. Anlam, değişebilen ve gelişebilen bir yapı gösterdiği için de bir kelimenin temel, yan ya da mecaz anlamı arasında hiyerarşik geçişler olabilmektedir. Dolayısıyla bir kelimenin mecaz anlamı, tarihî süreç içinde temel anlam durumuna gelebilmektedir.

Bu yazıda, seçilen 101 kelimenin, Türkçe Sözlük (TDK 2005)'te mecaz olarak belirtilen bazı anlamları için günümüzde mecaz denemeyeceği, hatta bu kelimelerin mecaz atfedilen anlamlarının temel anlam durumuna geldiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlam değişimleri, mecaz anlam, temel anlam.

WORDS WHOSE FIGURATIVE MEANING CHANGE TO DENOTATIVE MEANING

ABSTRACT

If a word reflects more than one concept, it is called polysemy. Especially frequently used words display polysemy. As the meaning has a changeable and expandable structure, there may be hierarchical changes between the denotative, connotative and figurative meaning of a word. Accordingly, the figurative meaning of a word may become its denotative meaning in historical process.

* Dr., Gazi Üniversitesi, Yeni Türk Dili, gulcanolak@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

In this article, it is suggested that some figurative meanings of 101 chosen words as stated in Turkish Dictionary (TDK 2005) cannot be considered as figurative today; moreover imputed figurative meanings of these words have become denotative meaning.

Key Words: Semantic change, figurative meaning, denotative meaning.

Giriş

Dilin özelliklerinden biri de canlı bir varlık olmasıdır. Diller doğar ve gelişir, hatta ölebilir de. Bir dilin sözvarlığı zenginleşir, kelimelerde biçim ve anlam yönünden değişimler yaşanır. Biçim, anlam, söz varlığı yönünden dillerin hayat hikâyelerinde görülen değişimler, uzun bir sürece yayıldıkları ve toplumsal gerçekliklerle iç içe yaşandığı için anında ve kesin bir biçimde tespit edilemezler. Dilin hayatına artzamanlı bakıldığında söz konusu değişimler, daha açık ve dikkat çekici bir şekilde görülür.

Dilin canlılığına dair önemli göstergeler olan bu değişimler, kelimelerin anlamlarında da kendini gösterir. Kelimelerin anlamları daralabilmekte, genişleyebilmekte ve değişebilmektedir. Uygur metinlerinde “mal mülk” anlamında görülen “davar¹” kelimesi, bugüne anlamı daralarak gelmiş ve günümüzde “koyun, keçi” gibi hayvanlar için kullanılmaktadır. Eski Türkçede “düşünmek, üzerinde durmak, kederlenmek” anlamındaki “sakınmak” fiili, bugün “bir şeyi yapmaktan uzak durmak” anlamını kazanmıştır (Aksan 1999, 134–135).

Kelimelerde görülen anlam hareketliliği, bir kelimenin çokanlamlılık kazanmasında da etkili olmaktadır. Başlangıçta somut bir nesneye ad olan kelime, çeşitli benzetmelere dayanan aktarmalarla zaman içinde yeni somut ve soyut anlamlar kazanabilmektedir (Aksan 2000, 76). Genellikle nitelik ve işlevsellik açısından birbirine yakınlık gösteren nesnelere arasında ilişki kurma yoluyla bir gösterge, ilk yansıttığı kavramın yanı sıra başka bir nesneyi ya da kavramı da anlatır duruma gelebilmekte (Aksan 2004, 65), dolayısıyla bir tecrübe başka bir tecrübeye göre anlaşılmakta ve anlatılmaktadır (Lakoff ve Johnson 2005, 146). Bilinen ilk anlamıyla “tokı-“ fiili, “tok” yansıma

¹ Kelime, Eski Türkçenin Grameri’nde “mal, mülk, davar” anlamında “tawar, twar, twār” biçiminde yazılmakta (Gabain 1988, 297); Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde “davar, mal, ticaret eşyası” ve “Çin kumaşı” anlamında “tavar” olarak verilmektedir (Caferoğlu 1968, 228).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

ismine dayanan ve isme getirilen “+ı-“ eki ile “vurmak” anlamında türetilen bir fiildir. Türklerin (taşa) “yazı yazmak” anlamını belirtmek için “vurmak” anlamındaki “tokı-“ fiilini de kullanması (Ercilasun 2004, 130), kelimelerin nesnelere arası işlevselliğe bağlı olarak anlam kazanmasına bir örnektir.

Bir kelimenin temel anlamına yeni anlamlar eklenebildiği gibi bu yeni anlamlardan biri, temel anlamdan daha baskın ve yaygın duruma da geçebilmektedir. Uygurcada “bezmek” eylemi “titremek, ürpermek” anlamına gelmekte ve “korkmak” eylemiyle birlikte ikileme olarak kullanılmaktaydı (Aksan 2000, 73). Bir varsayımda bulunalım ve kelimenin bugünkü anlamı olan “bıkıp usanma”nın “titreme”yi ifade eden “bezmek” kelimesinin o dönem için mecaz anlamı olduğunu söyleyelim. Bu durumda şöyle bir değişim yaşanmıştır. Kelimenin mecaz anlamı temel anlam durumuna geçmiş, üstelik diğerini yürürlükten kaldırarak ilk anlam olmuştur. Statik olmayan anlam, kendince bir kast sistemi uygulamamakta, anlamlar arasında sıra değişikliği olabilmektedir. Guiraud’nun ifadesiyle anlam, evrim geçirir; kelimenin bağlamsal ya da toplumsal değer taşıyan anlamı, yavaş yavaş temel anlama doğru kayarak onun yerini alabilir (Guiraud 1999, 67). Eski Türkçedeki “kırmak, kesmek” anlamı taşıyan “üzmek” kelimesi, bugün nasıl “üzüntü vermek” (Aksan 1999, 135) anlamıyla zihinlerde canlanabiliyorsa bugün bir kelimenin mecaz diye atfedilen anlamı da dilin gelecek zamanlarında temel anlam durumuna geçebilir.

Bugünkü Türkçenin sözvarlığında yer alan yüzden fazla kelimenin, Türkçe sözlüklerde mecaz olarak belirtilen bazı anlamlarının, mecaz olmaktan çıktığını, hatta temel anlam durumuna geldiğini söyleyebiliriz. Dilin gündelik kullanımı içinde “çiroz” dendiğinde, zihinde oluşan nesnel tasarım, “yumurtasını atarak zayıflamış uskumru balığı” değil de sözlüklerde mecaz diye belirtilen “zayıf, sıksa kişi” anlamında yoğunlaşmaktadır. “Kösteklemek” kelimesi, “hayvanın ayağına köstek vurmak”tan ziyade Türkçe sözlüklerde mecaz olduğu ifade edilen “bir işin olmaması için uğraşmak, engellemek” anlamını taşımaktadır.

Bugünkü Türkçenin sözvarlığında yer alan yüzden fazla kelimenin, Türkçe sözlüklerde mecaz olarak belirtilen bazı anlamlarının, mecaz olmaktan çıktığını, hatta temel anlam durumuna geldiğini kanıtlamak için bir alan araştırması yapılmıştır ve bu yazıda araştırmanın sonuçları ortaya konulacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Temel Anlam, Yan Anlam, Mecaz Anlam

Anlam değişmeleri, bunların nedenleri ve nasılları, dilin kendi mantığı ve tutarlılığı bağlamında olağan ve anlaşılırdır. Anlaşılmağın ve aksamaların yaşandığı durum ise bu değişmelerin nasıl tasnif edileceğı ve adlandıracağıdır. Kelimelerin anlam yönünden sınıflandırılması ve sınıflandırma dâhilinde adlandırılıp açıklanması, Türkçedeki problemleri alanlardan biridir, fakat bu yazının sınırlarını zorlamamak adına *gerçek, düz, temel, ilk, göndergesel, asıl, başat, yan, ikincil, değişmece, mecaz* anlam terimlerinin içeriklerine dair bazı belirsizlikleri şimdilik bir kenara koymak zorundayız. Yine de tutarlılık ve birlik sağlamak, yazı içinde hangi terimle hangi anlamın kastedildiğini belirginleştirmek adına temel anlam, yan anlam ve mecaz (değişmece) anlam kavramlarına değinmekte fayda görülmüştür.

Bir kelime işitildiğinde ya da okunduğunda, göstergenin kendisinden tamamen farklı olarak zihinde beliren ilk tasarım ya da görüntüyü, “temel anlam ögesi” (denotation) olarak adlandırabiliriz. “Yan anlam” ise bir kelimenin, temel anlamının yanı sıra kazandığı başka anlamdır (Aksan 1999, 50). Bir kelimenin, dilde kullanımı süreklilik kazanarak belli bir zaman dilimi içinde sabitlenmiş, tek ele alındığında bir kavrama denk gelebilen anlamlarına da “gerçek anlam” denir. Gerçek anlam dairesi içinde bir kelimenin tek bir anlamı olabileceğı gibi temel ve yan anlamlardan oluşan birden fazla bağımsız anlam da olabilir (Uğur 2003, 21). “Atmak” fiilinin “bir cismi bir yöne doğru fırlatmak” anlamı, kelimenin “temel anlamı”nı; “bir şeyi yere doğru bırakmak”, “rastgele bir şeyi bir kenara koymak”, “bir yerden başka bir yere taşımak” gibi anlamları da “yan anlamları”nı oluşturmaktadır.

Mecaz (değişmece) anlam ise bir kelimenin, kullanım içinde bir başka kelimenin anlamını “geçici” olarak üstlenmesiyle edindiğı, ancak bir bağlam (tamlama, deyim, cümle) içinde oluşan anlamdır. “Bu işleri başımıza sen sardın.” cümlesindeki “baş” kelimesi, kelimenin gerçek anlamlarından birini vermemekte, parça-bütün ilişkisi yoluyla “bütünü” (kişileri) anlatmaktadır (Uğur 2003, 23–25).

Sorunlar

Bir dilin genel sözlüğünde, bir kelimenin öncelikle temel anlamı, sonra da yan anlam(lar)ı verilir. Dillerin zaman içindeki değişimi göz önünde bulundurulduğunda, bir kelimenin temel anlamı değişebilir, kelimenin yan anlamlarından biri temel anlam durumuna geçebilir (Aksan 1999, 51).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

Türkçenin genel sözlüklerindeki madde başı kelimelerin tanımlarında, temel anlamın ilk önce verildiğini, kullanım sıklığı ve yaygınlığına göre yan anlamların sıralandığını, açıklama içinde deyimlere ve öteki ögelere yer verildiğini (Aksan 1995, 409) görüyoruz, fakat yine de madde başı kelimelerin açıklanmasında bazı sorunlar vardır:

1) Mecaz anlamının, gerçek anlam durumuna geçtiği düşünülen bazı kelimelerin bu söz konusu anlamlarının, Türkçe sözlüklerde hâlâ mecaz olarak belirtildiği görülmektedir. Türkçe Sözlük (TDK 2005)'te, mecaz kelimesinin açıklaması şöyledir: “Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz.” Bu tanım eşliğinde “göz” kelimesinin “nazar”, “sevgi, ilgi, gönül bağlantısı” gibi anlamlarının mecaz olduğunu söyleyebiliriz, fakat bu anlamların kullanım yaygınlıkları ve sıklıkları onları mecaz değil, gerçek anlam çerçevesinde algılanmasını sağlamaktadır ve Türkçe Sözlük'te de bu anlamlar, mecaz olarak belirtilmemektedir. Aynı şekilde kullanım sıklıkları ve yaygınlıkları dolayısıyla bugün anlam hiyerarşisi değişen, anlamı mecazdan gerçeğe göçen kelimeler vardır ve sözlüklerde kelimelerin bu anlamları hâlâ mecaz olarak belirtilmektedir.

2) Türkçe Sözlük (TDK 2005)'te dikkat çeken başka bir durum da sadece mecaz anlam taşıdığı iddia edilen kelimelerin açıklanmasına yöneliktir. Kelimelerin mecaz anlamlı açıklamalarına dair açıklamalar yapılırken “Madde başı kelimeler, sadece mecaz anlam taşıyorsa mecaz diye ayrıca açıklanmamıştır.” denmektedir. Bu da ayrı bir muammadır. Gerçek anlamı olmayan kelimenin mecaz anlamı olabilir mi? “Kalpsiz” kelimesi “acıması olmayan, katı yürekli, duygusuz, merhametsiz” olarak tek maddeyle açıklanmıştır. Demek ki bu kelimenin akla gelen, bağlamdan bağımsız bir biçimde zihinde belirebilen, nesnel tek bir anlamı vardır. Bu anlam için artık mecaz denebilir mi? “Köpeklenmek” kelimesi “yalvarıp yaltaklanarak aşağılık bir duruma düşmek” olarak açıklanmıştır. Kelimenin gerçek anlamını” köpek sahibi olmak” diye de düşünebiliriz, fakat kelimenin mecaz anlamı baskın duruma geldiği ve gerçek anlama geçtiği için varsaydığımız anlamı düşünmüyoruz. Böyle bir durumda, “sadece mecaz anlam taşıyan bir kelime” ifadesi, kendi içinde şüphelidir.

3) Türkçe Sözlük (TDK 2005)'te kelimelerin gerçek ya da mecaz anlamları belirtilirken bir tutarlılık olduğunu söylemek zordur. “Ceberut” kelimesinin “merhametsizlik, zorbalık” anlamı mecaz, fakat “acımasız, merhametsiz, zorba” anlamı gerçek anlam olarak belirtilmiştir. “Aksi” kelimesinin “inatçı, huysuz, hırçın” anlamı gerçek anlam olarak verilmiş, fakat “aksilik” kelimesinin “inatçılık,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

huysuzluk” anlamı için mecaz denmiştir. “Aşağı” kelimesinin “bayağı, adi” anlamı gerçek; “niteliği düşük, kötü” anlamı mecaz olarak verilmiştir. En ilginç örneklerden biri de “harika” kelimesidir. Kelimenin ilk anlamı “yaradılışın ve imkânların üstünde nitelikleriyle insanda hayranlık uyandıran” olarak ifade edilmiş ve “çok büyük bir hayranlık uyandıran, eksiksiz, tam, mükemmel” anlamı ise mecaz olarak ifade edilmiştir.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür, hatta diğer Türkçe sözlükler de bu açıdan gözden geçirebilir. Bu durumun sadece TDK’nın hazırladığı sözlüğe özgü olmadığını söyleyebiliriz. Doğan Büyük Türkçe Sözlük’te “kızmak” kelimesinin “öfkelenmek, sinirlenmek” anlamı mecaz olarak belirtilirken “kızdırmak” kelimesinin “sinirlendirmek” anlamı mecaz olarak belirtilmemiştir.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te “saf” kelimesinin “temiz kalpli, çabuk kandırılabilen” anlamı gerçek anlam içinde değerlendirilirken “saflık” kelimesinin “iyi niyetlilik, temiz kalplilik” anlamı mecaz olarak değerlendirilmiştir.

Gerçek ve mecaz anlam açıklamalarındaki bu tür sorunların çözümü uğraş, emek ve ekip çalışması gerektirmektedir. Bu çalışmada sorunların çözümünde yapıcı olmak adına, TDK’nın hazırladığı Türkçe Sözlük başta olmak üzere değerlendirilen Türkçe sözlüklere küçük bir katkı olabileceği kanaatiyle 101 kelimenin akla ilk gelen, yaygın ve baskın anlamları belirtilmeye çalışılmıştır.

Mecaz Anlamdan Gerçek Anlama Göçen Kelimeler

Seçilen kelimelerin, Türkçe Sözlük (TDK 2005)’te mecaz diye iddia edilen anlamlarının mecaz olmadığı, hatta akla gelen ilk ve temel anlam olduğu alan araştırmasıyla kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Evren ve Örneklem

Bu çalışmada 100’ü kadın 100’ü erkek olmak üzere 18–24 yaş arası 200 katılımcı yer almıştır. Türkiye’deki kadın ve erkekler, bu çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Bu evreni temsil edecek şekilde katılımcılar, Gazi Üniversitesinin Eczacılık, Mesleki Eğitim ve Teknik Eğitim Fakültelerinde öğrenim gören, gönüllü olarak bu çalışmada yer alan öğrencilerden oluşmaktadır.

Kullanılan Kelimeler

Türkçe Sözlük (TDK 2005) taranmış ve kelimelerin mecaz anlamları gözden geçirilmiştir. Mecaz olarak belirtilen anlamının gerçek anlama geçtiği düşünülen 138 kelime seçilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

İşlem

138 kelimededen oluşan liste dörde bölünmüş, her bir kelimeye 50 öğrenci açıklama yazacak biçimde katılımcılara kelime listeleri dağıtılmıştır.

“Buruk/burukluk”, “incinmek/incitmek”, “kaçık/kaçıklık” gibi biçimsel ortaklığı olan kelimelerin, aynı listede olmamasına özen gösterilmiştir. Katılımcılardan, listedeki her bir kelimenin karşısına, o kelimenin akıllarına gelen ilk anlamını yazmaları ve zihinlerinde beliren bu ilk anlamı belirtecek şekilde kelimeyi cümle içinde kullanmaları istenmiştir. Öğrenciler kelimelerin anlamlarını belirtmiş ve kelimeyi öngördükleri anlamda cümlede kullanmıştır. Böylelikle öğrencilerin söyledikleri anlamdan emin olunmuştur.

Katılımcıların kelime açıklamaları tablo hâlinde düzenlenmiş, kelimelere öngörülen anlamlar ve bu anlamların yüzdeleri belirlenmiştir. Araştırmacının “temel anlam” olduğunu varsaydığı ve Türkçe Sözlük’te mecaz olarak belirtilen anlam, akla gelen ilk ve temel anlam olması yönünde %70 ve üzeri bir orana sahip olduğunda bu çalışmanın verileri arasında değerlendirilmiştir. Bu duruma göre seçilen kelimelerden 101’i çalışmanın verisi olabilmektedir.

Tablo 1’de katılımcıların, seçilen kelimelere yönelik belirttikleri anlam açıklamaları ve bu anlamların yüzdeleri belirtilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Tablo 1’de “en fazla belirtilen anlam” sütununda yer alan açıklamaların, Türkçe Sözlük’te “mecaz” olarak belirtiliyor olmasıdır.

Seçilen kelimelerden, Türkçe Sözlük’te mecaz olduğu belirtilen anlam açıklamasının diğer sözlüklerde nasıl verildiği de araştırılmış, bu maksatla Örnekleriyle Türkçe Sözlük (MEB 2004), Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Ayverdi 2005), Türkçe Sözlük (Dil Derneği 2005), Doğan Büyük Türkçe Sözlük (Doğan 2005) ve Türkçe Sözlük (Püsküllüoğlu 2004) de incelenmiştir. Akla gelen ilk anlam olduğu varsayılan açıklamanın, bu sözlüklerde mecaz olarak belirtilip belirtilmediği gözden geçirilmiş, mecaz olarak belirtilmediyse değerlendirilen kelimeye dipnot düşülerek söz konusu durum açıklanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Tablo 1: Katılımcıların Kelimelere Verdikleri İlk Anlamlar

Kelimeler	Kelimelerin İlk Anlamları				
	En Fazla Belirtilen Anlam		Diğer Anlamlar		Boş
	Açıklama	%	Açıklama	%	%
acılanmak²	Üzülme, kederlenme, dertlenme, acı çekme	90	Acı yedikten sonra ağzın yanması, biberin bıraktığı tat	6	4
ayaklanmak³	İsyan etmek, direnme, karşı çıkmak	76	Ayağa kalkmak, hareketlenmek	18	6
aydınlanmak⁴	Bilgi sahibi olmak, bilgilenme, öğrenme, fikir edinme	90	Işıklanmak	10	-
baltalamak	Bir işe engel olmak, işi zora sokmak, engellemek	76	Bir şeyi kesmek, ağaç kesmek	12	12
beyinsiz	Akılsız, düşüncesiz, kafası çalışmayan, zekâ seviyesi düşük, aklını kullanamayan	100	-	-	-
bocalamak⁵	Ne yapacağını bilememek, bir işin içinden çıkamamak, kararsız kalmak, şaşırma, zorlanma	100	-	-	-
boynuzlamak	Aldatma,	92	Hayvanların	6	2

² Ayverdi (2005)'nin ve Püsküllüoğlu (2004)'nun hazırladığı sözlüklerde bu kelimeye hiç yer verilmemiş; Doğan (2005)'in hazırladığı sözlükte ise kelimenin "üzülme" anlamı belirtilmemiştir.

³ Bu kelimenin "isyana etmek, başkaldırma" anlamı; MEB (2004)'in, Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in hazırladığı sözlüklerde mecaz olarak belirtilmemiştir.

⁴ Bu kelimenin "bilgi edinme" anlamı, sadece Ayverdi (2005)'nin sözlüğünde mecaz olarak belirtilmemiştir.

⁵ Bu kelimenin "ne yapacağını bilememek, kararsız kalmak" anlamı, sadece Ayverdi (2005)'nin sözlüğünde mecaz olarak belirtilmemiş, kelimenin ilk anlamı olarak verilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	ihamet etmek		boynuzlarıyla birbirine vurması		
boynuzlanmak	Aldatılmak, eşi tarafından aldatılmak	98	-	-	2
bunalmak⁶	Sıklıkmak, sıkıntı duymak, sıkıntıya düşmek	82	Sıcaktan daralmak	18	-
buruk⁷	Üzgün, üzüntülü, kırgın, hüznü	88	Ekşi tat	6	6
burukluk⁸	Üzüntü, hüznü, kırgınlık, hayal kırıklığından oluşan hüznü	98	-	-	2
büyülemek	Bir özelliği ya da güzelliğiyle karşıdakini etkilemek, birini etkisi altına almak	92	Sihir yoluyla birini etkilemek	8	-
cıvıtmak	Şımarılmak, ciddiyetini bozmak ya da kaybetmek, ciddi olmamak	98	-	-	2
çarpıtmak	Bir olayı olduğundan farklı göstermek, bir şeyin anlamını yanlış yorumlamak, gerçeği saptırmak	100	-	-	-
çekememek⁹	Kıskanılmak,	82	—Tahammül		-

⁶ Bu kelimenin “sıkıntı duymak” anlamı; MEB (2004)’in, Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir. Katılımcıların “sıcaktan daralmak” açıklaması ise incelenen sözlüklerinin hiçbirinde yer almamaktadır.

⁷ Doğan (2005)’in ve Püsküllüoğlu (2004)’nun sözlükleri, kelimenin “gücenmiş, alınmış, üzgün” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁸ MEB (2004)’in, Doğan (2005)’in ve Püsküllüoğlu (2004)’nun sözlükleri, kelimenin “güceniklik, küskünlük, kırgınlık” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	haset etmek, kıskançlık		edememek, katlanamamak	16	
			—Çekme işini yapamamak	2	
çekiştirmek	Dedikodu yapmak, birinin arkasından konuşmak, gıybet etmek	84	Bir nesneye asılmak, bir şeyi ya da kişiyi tutup çekmek	16	
çelmelenmek	Engellenmek, engel olunmak	74	Birinin çelme takması, düşürmeye çalışması	18	8
çıtlatmak¹⁰	Bir konuyu biraz anlatmak, duyurmak, biraz bilgilendirmek	88	Çekirdek çıtlatmak	8	4
çirkef	Kavgacı, arsız, edepsiz, geçimsiz, hırçın, kötü niyetli insan	92	-	-	8
çiroz	Zayıf, çelimsiz, sıska	76	-	-	24
çömez¹¹	Bir işte yeni ve deneyimsiz olan kimse, acemi, tam usta olamamış, yeni	96	-	-	4
dalaşmak¹²	Kavga etmek, sataşmak, tartışmak, kavga çıkarmak	96	Köpeklerin kavga etmesi	4	-
dallandırmak¹³	Bir işi, bir	96	Ağacın dal	4	-

⁹Bu kelimenin, Türkçe Sözlük (TDK 2005)'te “katlanamamak” ve “kıskanmak” olarak iki ayrı maddede mecaz olarak belirtilen anlamları, Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

¹⁰ Ayverdi (2005)'nin sözlüğünde kelimenin “bir konuda biraz bilgilendirmek” anlamı, mecaz olarak belirtilmemiştir.

¹¹ Bu kelimenin “bir işte yeni ve deneyimsiz olan kişi” anlamı; MEB (2004)'in ve Ayverdi (2005)'nin sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir. Doğan (2005)'in sözlüğünde ise “bir ustanın yanında yetişen ve onun yolunu devam ettiren kimse, çirak, yamak” anlamı gerçek anlam bünyesinde açıklanırken “birinin yolundan giden kimse, takipçi” anlamı mecaz olarak belirtilmiştir.

¹² Bu kelimenin “ağız kavgası yapmak, kavga etmek” anlamı, Ayverdi (2005)'nin sözlüğünde mecaz olarak belirtilmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	konuyu uzatıp büyütmek, bir konuyu başladığı noktadan başka noktalara götürmek		salması, çeşitli dallara ayırmak		
daralmak ¹⁴	Bunalmak, sıkılmak, sıkıntı basmak	94	Genişken daralmak, küçülmek	4	2
darlık ¹⁵	Maddi sıkıntı, parasızlık, yoksulluk, sıkıntı, fakirlik	84	Geniş olmama	8	8
dayanak ¹⁶	Manevi destek, yardım, yardımcı, güven, güvence	78	—Kanıt —Ayakta tutmaya yarayan nesne	10 4	8
dengesiz ¹⁷	Nerede ne yapacağımı bilmeyen, davranışları tutarsız, normal olmayan	90	Dengede durmayan, karşılıklı denk gelmeyen	10	-
destek ¹⁸	Yardım; yardımcı olan, arka çıkan, arkasında olan kişi	96	Bir şeyin düşmesini engelleyen, dengesini sağlayan nesne	4	2
dizginlemek	Kontrol altına almak, hâkim olmak, düzene sokmak	74	Atı durdurmak, sakinleştirmek	8	18
dolandırmak ¹⁹	Kandırmak,	94	Yolu uzatmak,	4	2

¹³ Bu kelimenin “bir işi, konuyu büyütüp karışık ve zor hâle getirmek” anlamı, Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

¹⁴ Kelimenin “bunalmak, sıkılmak” anlamı, Doğan (2005)’in sözlüğünde hiç verilmemiştir.

¹⁵ Kelimenin “geçim zorluğu, parasızlık, yoksulluk” anlamı; MEB (2004)’in, Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

¹⁶ Bu kelimenin, “destek, dayanak noktası” anlamı, Doğan (2005)’in sözlüğünde; “bir iddiayı güçlendirmeye yarayan tanıt” anlamı, Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

¹⁷ Kelimenin “akli faaliyetleri düzgün işlemeyen” anlamı, Doğan (2005)’in sözlüğünde mecaz olarak belirtilmemiştir.

¹⁸ Kelimenin “maddi, manevi yardım, arka çıkma” anlamı, MEB (2004)’in sözlüğünde mecaz olarak belirtilmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	kandırarak birisinin parasını almak, sahtekârlık yapmak		gezdirmek		
falso	Hata, yanlış, hatalı davranış	70	Futbolda topa kavis ve eğim verme	22	8
forslu ²⁰	Havali, gösterişli, kendini beğenmiş, güzel	96	Cumhurbaşkanı nın arabasındaki forslar	4	-
gâvurluk ²¹	Kötülük, acımasızlık, zalimlik, art niyetlilik	82	İslam dinine mensup olmama, dinsizlik	16	2
gergin ²²	Sinirli, stresli, endişeli, sıkıntılı	92	Bir nesnenin fazla gerilmiş olması	8	-
gerilmek	Sinirlenmek, tedirgin olmak, strese girmek, sıkıntı duymak	94	Genişlemek, uzamak	6	-
gevelemek	Söylemek istediğini tam anlatamamak, lafı uzatmak, söyleyeceğini dolandırmak	94	Ağzında bir şey çiğnemek	6	-
göğüslemek ²³	Zorluklara direnmek, mücadele etmek	88	Göğsüne değdirmek	10	2
görüş ²⁴	Düşünce, fikir, bir olaya bakış	98	Görme	2	-

¹⁹ Kelimenin “birisini kandırarak parasını ya da malını almak” anlamı, değerlendirilen diğer sözlüklerin hiçbirinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

²⁰ İncelenen sözlüklerin tümünde “sözü geçen, nüfuzlu” olarak mecaz anlamı açıklanan bu kelimeyi katılımcılar, “havali, gösterişli, güzel” anlamında açıklamıştır. Ayrıca Püsküllüoğlu (2004)’nin sözlüğünde bu kelime yer almamaktadır.

²¹ MEB (2004)’in sözlüğünde, kelimenin “acımasızlık, zalimlik” anlamı mecaz olarak belirtilmemiştir.

²² MEB (2004)’in sözlüğünde, kelimenin “huzursuz, sinirli” anlamı mecaz olarak belirtilmemiştir.

²³ Kelimenin “direnmek, karşı durmak” anlamı, Doğan (2005)’in sözlüğünde mecaz olarak belirtilmemiştir.

²⁴ Kelimenin “fikir, düşünce” anlamı; MEB (2004)’in, Ayverdi (2005)’nin, Dil Derneği (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	açısı					
havalı	Kendini beğenmiş, güzel, gösterişli, kibirli	96	İçinde olan	hava	4	-
hınzır ²⁵	Yaramaz, muzır, kurnaz, uyanık	78	—Hızır —Domuz		10 4	8
içlenmek ²⁶	Üzülmek, dertlenmek, duygulanmak	98	-		-	2
incinmek ²⁷	Birine kırılmak, bir davranışa üzülme	84	Bedenin bir yerinin burkulup acıması		14	2
incitmek ²⁸	Birinin kalbini kırmak, birini üzme, küstürme	96	Vücudun bir yerini incitmek, acıtmak		4	-
kaçık	Deli dolu, deli, akli başında olmayan, normal olmayan, uçarı	98	-		-	2
kaçıklık ²⁹	Delilik, çılgınlık, anormal davranma	100	-		-	-
kafalı	Zeki, akıllı, bilgili	72	Kafası olan	başı	12	16
kafasız	Aptal, aklını kullanamayan, zekâ seviyesi düşük	98	-		-	2
kasılmak ³⁰	Övünmek,	76	Vücudun	bir	22	2

²⁵ Kelimenin “yaramaz, kurnaz, muzip ” anlamı; Ayverdi (2005)’nin ve Dil Derneği (2005)’nin sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

²⁶ MEB (2004)’in, Ayverdi (2005)’nin, Dil Derneği (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlükleri, kelimenin “dertlenmek, üzülme” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

²⁷ Ayverdi (2005)’nin sözlüğü kelimenin “gücenmek, birine kırılmak” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

²⁸ Ayverdi (2005)’nin sözlüğü kelimenin “birinin kalbini kırmak” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

²⁹ Kelimenin “delilik, çılgınlık” anlamı; Ayverdi (2005)’nin sözlüğünde mecaz olarak belirtilmemiştir. Püsküllüoğlu (2004)’nin sözlüğünde de bu kelime yer almamaktadır.

³⁰ Katılımcıların “kasılmak” için belirttiği “sıkıntı duymak, ruhen gerilmek”; “kasıntı” için belirttiği “sıkıntılı, stresli” anlamı, değerlendirilen hiçbir sözlükte yer

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	böbürlenmek, kendini üstün görmek, ruhen gerilmek, sıkıntı duymak		yerine kramp ya da ağrı girmesi, kasların gerilmesi		
kasıntı	Kendini beğenmiş, havalı, burnu büyük, sıkıntılı, stresli	92	Kasların kasılma durumu	4	4
kasmak³¹	Zorlamak, rahatsızlık duymak, streslenmek	96	Bir nesnenin gerilmesi	4	-
katlanmak³²	Tahammül etmek, sabretmek, bir duruma mecburiyetten dayanmak	96	-	-	4
kaynaşmak³³	Kişilerin samimi ve yakın ilişkiler kurması, birlik ve beraberlik içinde olmak	100	-	-	-
kenetlenmek	Dayanışma içinde olmak, zor günlerde birbirine destek olmak, sevgiyle bağlanmak,	88	Birbirine sıkıca tutunmak, bağlanmak	12	-
kırılgan³⁴	Alıngan, çabuk üzülen ve küsen, hassas, duygusal	90	Kolay kırılıp parçalanabilen nesne	10	-
kızdırmak³⁵	Sinirlendirmek,	96	Isıtmak	4	-

almamaktadır. Dilin günlük kullanımında “kasılmak” ve “kasıntı” kelimelerinin, “sıkıntı ve tedirginlik” gibi bir anlamı da içerdiği görülmektedir.

³¹ Bu kelimenin “baskı altında tutmak” anlamı, Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlüklerinde yer almamakta, diğer sözlüklerde mecaz olduğu belirtilen “baskı altında tutmak” anlamı ise katılımcıların açıkladığı derecede net ifade edilmemektedir.

³² Ayverdi (2005)’nin sözlüğü kelimenin “tahammül etmek” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

³³ Kelimenin “yakın ilişkiler kurmak” anlamı, MEB (2004)’in ve Doğan (2005)’in sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

³⁴ Kelimenin “kolay ve çabuk gücenen” anlamı Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlüklerinde yer almamaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	öfkelenmek					
kızgın ³⁶	Öfkeli, sinirli	92	Ateşte kızarmış, sıcak	çok	8	-
kızgınlık ³⁷	Öfke, sinirlilik, sinirli olma	100	-	-	-	-
kızmak ³⁸	Sinirlenmek, öfkelenmek	98	Isınmak	-	2	-
kitap kurdu ³⁹	Çok kitap okuyan, okumayı seven	100	-	-	-	-
koyulmak ⁴⁰	Bir işe başlamak, yola çıkmak, harekete geçmek	84	Bir yerden alınıp başka bir yere bırakılmak	-	10	6
körelmek	Bir işi yapamaz hâle gelmek, bazı becerilerin ve yeteneklerin yok olması ya da unutulması	70	—Keskinliğini yitirmek —gözleri görmez duruma gelmek	-	24	2
körüklemek ⁴¹	Bir olayın büyümesine sebep olmak, desteklemek, teşvik etmek	76	Ateşi çoğaltmak, alevlendirmek	-	16	8
köstek	Engel, destek olmayan, engel olan	94	Yürüyüş biçimi	-	4	2
kösteklemek	Engellemek, bir işin olmaması için uğraşmak	92	-	-	-	8

³⁵ Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in sözlükleri, kelimenin “sinirlendirmek” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

³⁶ Ayverdi (2005)'nin sözlüğü, kelimenin “öfkeli” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

³⁷ Ayverdi (2005)'nin sözlüğü, kelimenin “sinirlilik” anlamını mecaz olarak belirtmemiş; Püsküllüoğlu (2004)'nin sözlüğünde ise kelime hiç yer almamaktadır.

³⁸ Ayverdi (2005)'nin sözlüğü, kelimenin “öfkelenmek” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

³⁹ Kelimenin “çok kitap okuyan” anlamı; MEB (2004)'in ve Doğan (2005)'in sözlüklerinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

⁴⁰ Kelimenin “bir işe başlamak” anlamı, değerlendirilen diğer sözlüklerin hiçbirinde mecaz olarak belirtilmemiştir.

⁴¹ Doğan (2005)'in sözlüğü, kelimenin “kışkırtmak” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kösteklenmek ⁴²	Engellenmek, desteklenmemek	90	Ayağı takılmak	4	6
kuzuluk ⁴³	Uysallık, sakinlik, saflık, sessizlik, boyun eğme	78	—Bir tatil köyü —Kuzunun barındığı yer —Koyunun yavrusu olma	4 2 2	14
laçkalaşmak	Laubalileşmek, ciddiyetini yitirmek, davranışları gevşemek	90	Bir nesnenin gevşemesi	6	4
laklak ⁴⁴	Boş ve gereksiz konuşma, gevezelik, muhabbet	100	-	-	-
mikroplaşmak ⁴⁵	Kötü davranışlar göstermek, kötüleşmek	70	Mikropların oluşması, kirlenmek, pislenmek	20	10
muallak	Belirsiz, kesin olmayan, bilinmeyen	84	-	-	16
odaklanmak ⁴⁶	Dikkatini bir noktada toplamak, bir konuya ya da olaya yoğunlaşmak	98	-	-	2
odunlaşmak	Kabalaşmak, duyarsızlaşmak	88	Odun hâline gelmek	12	-
olgun ⁴⁷	Davranışları ve akli gelişmiş, nerede nasıl davranacağını bilen, tecrübeli,	90	Olmuş meyve	10	-

⁴² Püsküllüoğlu (2004)'nin sözlüğünde bu kelime yer almamaktadır.

⁴³ Ayverdi (2005)'nin sözlüğünde kelimenin “uysallık” anlamı belirtilmemiş; Püsküllüoğlu (2004)'nin sözlüğü ise kelimeye hiç yer vermemiştir.

⁴⁴ Kelimenin “gevezelik” anlamı, MEB (2004)'in sözlüğünde mecaz olarak belirtilmemiştir.

⁴⁵ MEB (2004)'in, Ayverdi (2005)'nin, Dil Derneği (2005)'nin ve Püsküllüoğlu (2004)'nin sözlüklerinde bu kelime yer almamaktadır.

⁴⁶ Doğan (2005)'in sözlüğünde bu kelime yer almamaktadır.

⁴⁷ Değerlendirilen diğer sözlüklerin hiçbiri, kelimenin “kâmil kimse” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	yetişkin insan					
oturaklı ⁴⁸	Nerede ne yapacağını, oturmasını kalkmasını bilen, terbiyeli, ağırbaşlı kimse	94	Yeri güzel, oturması rahat	4	2	
pinekleme ⁴⁹	Bir şey yapmadan vakit geçirmek, boş boş oturmak, tembellik etmek	80	Uyuklamak	6	14	
pişkin	Yüzsüz, umursamaz, utanmaz	92	İyi pişmiş	6	2	
saçma ⁵⁰	Anlamsız, mantıksız, akla ve mantığa aykırı, gereksiz	98	Tüfeğin saçması	2	-	
saf ⁵¹	Temiz kalpli, her şeye kolay inanan, içinde kötülük bulunmayan	82	Yüzde yüz aynı maddeden yapılmış, saf, arı, katışıksız	18	-	
saflik ⁵²	İyi niyetlilik, temiz kalplilik, çabuk inanma, masumiyet	82	Arılık, doğallık	10	8	
sıcakkanlı	Samimi, canayakın, içten	100	-	-	-	
sıvışmak ⁵³	Kaçmak, bir yerden sessizce ayrılmak, tüymek,	92	Sıvı hâle gelmek	4	4	

⁴⁸ Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in sözlükleri, kelimenin “ağırbaşlı kimse” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁴⁹ Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in sözlükleri, kelimenin “hiçbir iş yapmadan oturmak” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁵⁰ MEB (2004)'in, Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in sözlükleri, kelimenin “akla uygun olmayan” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁵¹ MEB (2004)'in, Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in sözlükleri, kelimenin “kolay kandırılabilen, iyi niyetli” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁵² Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in sözlükleri, kelimenin “temiz kalplilik” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁵³ MEB (2004)'in, Ayverdi (2005)'nin ve Doğan (2005)'in sözlükleri, kelimenin “haber vermeden sessizce gidivermek” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

siyırılmak ⁵⁴	Bir olaydan, zor bir durumdan kaçmak, kurtulmak	90	Kenarına değip geçmek	8	2
sinirsiz ⁵⁵	Sakin, sinirlenmeyen	80	Siniri olmayan (et)	14	6
sululuk ⁵⁶	Yılışıklık, laubalilik, ciddiyetsizlik, şımarıklık	88	Sulu olma durumu	4	8
sürtüşmek	Tartışmak, kavga etmek, zıtlaşmak, anlaşamamak	76	İki şeyi temas ettirmek	20	4
süründürmek ⁵⁷	Zorluk, acı ve sıkıntı çektirmek, kötülük yapmak, birini bir sorunla uğraştırmak	94	Yerle temas ettirmek	6	-
şakşakçı ⁵⁸	Yalaka, övmeyi seven, menfaati için her şeye taraftar olabilen	82	Gürültücü, alkışçı	6	12
şeytanlık ⁵⁹	Kötülük, hinlik, sinsilik, kurnazlık	100	-	-	-
tezgâhlamak	Bir durumu, işi, olayı planlamak, bir durumu ayarlamak	94	Satışa sunmak	4	2
uyuzlaşmak ⁶⁰	Gıcık	78	Yavaş hareket	20	2

⁵⁴ Değerlendirilen diğer sözlüklerin tümü, bu kelimenin “bir yerden ya da durumdan kurtulmak” anlamını gerçek anlam dairesinde açıklamıştır.

⁵⁵ Ayverdi (2005)’nin sözlüğünde bu kelime yer almamaktadır. Doğan (2005)’in sözlüğü kelimenin “sakin, sinirlenmeyen” anlamını ilk anlam olarak belirtmiştir.

⁵⁶ Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlükleri, kelimenin “ciddiyetsizlik” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁵⁷ MEB (2004)’in sözlüğü kelimeyi sadece “sürünmesine sebep olmak, sıkıntıya sokmak” olarak açıklamış; Doğan (2005)’in sözlüğü ise kelimenin “zorluk ve sıkıntı çektirmek” anlamını hiç açıklamamıştır.

⁵⁸ Değerlendirilen diğer sözlüklerin tümü, bu kelimenin “övmeyi seven” anlamını gerçek anlam dairesinde açıklamıştır.

⁵⁹ MEB (2004)’in, Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlükleri, kelimenin “kötülük, kurnazlık” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	hareketler yapmak, sinir bozmak, sorun çıkarmak		etmek		
üçkağıt ⁶¹	Hile, sahtekârlık, dolandırıcılık, dalavere, yalan	100	-	-	-
üçkâğıtçı	Dolandırıcı, sahtekâr, hilekâr, kurnaz, düzenbaz, hileci, uyanık	98	-	-	2
üçkâğıtçılık	Dolandırıcılık, sahtekârlık, düzenbazlık, dalaverecilik	98	-	-	2
yakınlık ⁶²	Samimiyet, içtenlik, dostluk, akrabalık	96	Aradaki mesafenin kısa olması	2	2
yanardöner ⁶³	Bir öyle bir böyle davranma, davranışları tutarsız ve değişken, sağı solu belli olmayan	72	—İki farklı renkte yüzü olan nesne, hareket etikçe rengi değişen —Şen şakrak	16	10
yavşak ⁶⁴	Yalaka, yılışık, laubali, sınaşık, şımarık kimse	84	Bir yavrusu	12	4
yoğunlaşmak ⁶⁵	Dikkatini bir konu üzerinde toplamak, bir	84	Gaz hâlimden sıvı hâle gelmek,	16	-

⁶⁰ Bu kelimenin “sinir bozucu davranmak” anlamı, değerlendirilen diğer sözlüklerin hiçbirinde verilmemiştir. Kelimenin “yavaş hareketler etmek, pısrıklaşmak” anlamı ise Ayverdi (2005)’nin sözlüğünde hiç verilmemiş; Doğan (2005)’in sözlüğünde ise mecaz olarak belirtilmemiştir.

⁶¹ MEB (2004)’in sözlüğünde “hile” anlamı mecaz olarak belirtilmemiştir.

⁶² Değerlendirilen diğer sözlüklerin tümü, bu kelimenin “duygusal bağ ya da akrabalık ilişkisi” anlamını gerçek anlam dairesinde açıklamıştır.

⁶³ MEB (2004)’in, Dil Derneği (2005)’nin ve Püsküllüoğlu (2004)’nun sözlüklerinde kelimenin “tutarsız insan” anlamı hiç yer almamaktadır.

⁶⁴ Ayverdi (2005)’nin sözlüğü kelimenin “yılışık” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir. Doğan (2005)’in sözlüğü ise bu anlamı hiç belirtmemiştir.

⁶⁵ MEB (2004)’in, Dil Derneği (2005)’nin, Doğan (2005)’in ve Püsküllüoğlu (2004)’nin sözlükleri, kelimenin “dikkatini bir konuya vermek” anlamını belirtmemiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

	konuya, olaya ya da duruma odaklanmak, konsantre olmak		sıvılaşmak, katılaşmak			
yokluk⁶⁶	Fakirlik, yoksulluk, sefalet, parasızlık	90	Var olmama	10	-	
yolsuzluk⁶⁷	Dolandırıcılık, haksız kazanç sağlama, yasal olmayan yoldan para kazanma, yetkilerini kötüye kullanma	100	-	-	-	
yüzeysel⁶⁸	Derinliğine ve ayrıntılara inmeden, üstünkörü	100	-	-	-	
yüzsüz⁶⁹	Utanmaz, edepsiz, yaptığı hatadan utanmayan, gurursuz	98	-	-	2	

Sonuç

Tablo 1’de yer alan 101 kelimenin, Türkçe Sözlük (TDK 2005)’te mecaz olarak belirtilen bazı anlamlarının, yapılan alan araştırması ile %70 ve üzeri bir oranda, bağlamdan bağımsız, nesnel bir biçimde akla gelen ilk anlam olduğu görülmüştür.

Yaşananlarla birlikte insan da insanın kelimeleri de, kelimelere yüklenen anlam ve değerler de değişebilir. Kelimelerin anlam değerlerinin belirlenmesi ve değişmesi, onların nasıl tecrübe edildiği ile ilgilidir. “Kızmak” fiili, “ısıtılan ya da ısınan bir nesnenin sıcaklığının artması” olarak bir temel anlama sahipken aynı kelimenin “sinirlenmek, öfkelenmek” anlamının, diğerine göre daha baskın

⁶⁶ MEB (2004)’in, Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlükleri, kelimenin “fakirlik” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁶⁷ Ayverdi (2005)’nin ve Doğan (2005)’in sözlükleri, kelimenin “haksız kazanç sağlama” anlamını mecaz olarak belirtmemiştir.

⁶⁸ Ayverdi (2005)’nin sözlüğü kelimenin “üstünkörü” anlamını mecaz olarak belirtmemiş; MEB (2004)’in sözlüğü bu kelimeye hiç yer vermemiş; Doğan (2005)’in sözlüğü kelimenin “üstünkörü” anlamını açıklamamıştır.

⁶⁹ Değerlendirilen diğer sözlüklerin tümü, bu kelimenin “utanması, sıkılması olmayan” anlamını gerçek anlam dairesinde açıklamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

duruma gelmesinde, kelimelerin hayat içindeki rollerinin ve hayat tarzının değişimi etkili olmaktadır. Soba, sac, taş fırın gibi ısınma, ısıtma ve pişirme araçların kullanımı azaldıkça “kızmak” kelimesi de “ısınmak”tan öte “sinirlenmek” anlamında yaygınlığa ve kullanım sıklığına sahip olacaktır.

İnsanların hangi toplumsal ve kültürel şartlarda nasıl bir yaşam biçimi sürdüğü, onların dilini de dildeki kelimelerin anlamsal bünyesini de etkilemektedir. Günümüzden 200 yıl önceki Türk insanı ile şimdikininkine eline balta alma, baltayı ormanda kullanma oranı aynı değildir. İnsanların çoğunun bir ağacı baltalamadığını söyleyebiliriz, ama toplumsal ilişkileri içinde bir biçimde baltalanmış ya da birilerini baltalamış olabilirler. Yıllar önce yaşayanlarla büyük oranda aynı kelimeleri kullanıyor olmak, o kelimelerin içeriğinin de aynı biçimde yaşadığı anlamına gelmez, çünkü zamanın ruhu ve algılanışı değişmektedir.

Bir dilde kullanım sıklığı fazla olan kelimeler, diğerlerine göre daha fazla çokanlamlı olmakta; kullanım sıklığı az olan teknik terimler gibi kelimeler, araç-gereç adları genellikle tekanlamlı ögeler olarak yer almaktadır (Aksan 1999, 71). Aynı şekilde bir kelimenin çokanlamlılık dairesi içinde yer alan herhangi bir anlamının da diğer anlamlara göre dilde daha sık ve yaygın kullanılması, söz konusu anlamın baskın ve birincil duruma gelmesinde etkili olmaktadır diyebiliriz.

Bu çalışma ile varılan bir başka sonuç da katılımcıların bazı kelimeler için sözlüklerde hiç rastlanılmayan tanımlamalar yapmış olmasıdır. “Forslu” kelimesini, değerlendirilen sözlüklerin tümü “sözü geçen, nüfuzlu” olarak açıklarken katılımcıların %96’sı bu kelimenin anlamını “havalı, gösterişli, güzel” olarak ifade etmiştir. “Bunalmak” kelimesi için katılımcıların %18’i “sıcaktan daralmak” açıklamasını yapmıştır. Katılımcıların “kasılmak” için belirttiği “sıkıntı duymak, ruhen gerilmek”; “kasıntı” için belirttiği “sıkıntılı, stresli” anlamı, değerlendirilen hiçbir sözlükte yer almamaktadır. Dilin günlük kullanımında “kasılmak” ve “kasıntı” kelimelerinin, “sıkıntı ve tedirginlik” gibi bir anlamı da içerdiği görülmektedir.

Bu durum, kelimelerin günlük dil kullanımı içinde sözlüklerde yer almayan anlamlar taşıyabildiğini de göstermektedir. Bir kelimenin yeni anlamlar kazanabildiğinin gerçekliği ışığında, Türkçede bazı kelimelerin yeni anlamlar kazandıklarını ve bunların Türkçe sözlüklerinde henüz açıklanmadığını söyleyebiliriz.

Zihinlerde, “Bu araştırmada yer alan katılımcılar, farklı toplumsal çevrelerden gelselerdi farklı sonuçlara ulaşılabilir miydi?”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

gibi bir soru oluşabilir. Bu soru başka araştırmalarla “cinsiyet, yaş grubu, toplumsal tabaka, meslek grubu” gibi değişkenler de göz önünde bulundurularak yanıtlanmaya, sosyolektler açısından kelimelerin anlamlandırılması belirlenmeye çalışılabilir. Bu çaba, ayrı bir araştırma konusudur ve araştırmacıyı, seçilen kelimelerden öte tüm kelimelerin toplumsal gerçeklikler bağlamında farklı algılanması ve anlamlandırılması gibi farklı sonuçlara götürebilir. Önemli olan, seçilen kelimelerin, yüzde yetmiş ve yüzde yetmişin üzeri bir oranda Türkçe Sözlük (TDK 2005)’te mecaz olduğu düşünölen anlamının, bağlamdan bağımsız bir şekilde akla gelen ilk, nesnel anlam olmasıdır.

Öneriler

1. Tablo 1’de yer alan kelimelerin “en fazla belirtilen anlamları”nın, Türkçe sözlüklerde mecaz olarak belirtilmelerine gerek yoktur. Mecaz olduğu ifade edilen bu anlamların, yan anlam olarak değerlendirilebileceğini, hatta akla gelen ilk ve baskın anlam olmaları yönünden “temel anlam” durumuna geldiklerini bile söyleyebiliriz. Söz konusu kelimelerdeki anlam değişimi göz önünde bulundurulmalı ve sözlüklerin ilgili maddeleri yeniden düzenlenmelidir.

“Baş” kelimesinin “insan ve hayvanlarda vücudun üst veya önünde bulunan bölüm” olarak “temel anlamı” açıklandıktan sonra “lider” ya da “temel, esas” olarak ifade edilen anlamları mecaz olarak nasıl belirtilmiyorsa bu çalışmada değerlendirilen kelimelerin katılımcılar tarafından “baskın, ilk” olarak ortaya konan anlamlarını da mecaz olarak belirtmeye gerek yoktur. Söz konusu kelimelere atfedilen anlamlar, madde başında ilk sırada verilmese de en azından yan anlam olarak kabul edilmelidir, çünkü bir bağlam içinde yer almadan da bu kelimelerin akla gelen ilk anlamları, gayet açık, nesnel ve anlaşılırdır.

2. “Beyinsiz, kafasız, kafalı, sinirsiz, çenesiz, çeneli” gibi “+sIz, +I” ekiyle türetilen kelimelerin, Türkçe Sözlük (TDK 2005)’te mecaz olduğu ifade edilen anlamları “temel anlam” olarak ilk sırada verilmeli, “beyni olmayan, kafası olmayan” gibi açıklamalara gerek duyulmamalıdır. “Odunsuz: odunu olmayan/ deftersiz: defteri olmayan” gibi açıklamalara nasıl gerek duyulmuyor ise “çenesiz: çenesi olmayan” gibi bir açıklamaya da gerek yoktur.

3. Bu çalışmada yer alıp da Tablo 1’de anlam açıklamaları ve açıklamaların yüzdeleri gösterilmeyen “acı, aksak, boğucu, çatlatmak, çenesiz, çöreklenmek, desteklemek, düş, fırçalamak, fors, gıcıklanmak, havai, havsala, içli, ikilik, kapılmak, kasınmak, kasıntılı, kıymak, köklü, köksüz, köreltmek, kudurmak, laçka, langır lungur,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

madrabaz, marjinal, muamma, nüfuz, okkalı, özümlmek, pekiştirmek, perçinlemek, sarsılmak, temelsiz” kelimelerinin, sözlüklerde mecaz olarak belirtilen anlamları yeniden gözden geçirilmelidir. Söz konusu kelimeler araştırma dâhilinde değerlendirilmiş, sözlüklerde mecaz olduğu belirtilen bazı anlamlarının, %50’nin üzerinde bir oranla akla ilk gelen anlam olduğu görülmüştür, fakat çalışmanın sınırlı olmasından dolayı bu kelimelerin açıklamalarına ve anket değerlendirmelerine yer verilememiştir.

4. Türkçe Sözlük (TDK 2005)’te kelimelerin gerçek ya da mecaz anlamları belirtilirken tutarlılık sağlanmalıdır. “Aksi” kelimesinin “inatçı, huysuz” anlamı gerçek anlam olarak veriliyorsa “aksilik” kelimesinin “inatçılık, huysuzluk” anlamı da mecaz olarak belirtilmemelidir. Bu açıdan, kelimelerin tümü gözden geçirilip birlik ve tutarlılık sağlanabilir.

5. Dilin değişen ve gelişen bir süreç gösterdiğini göz önünde bulundurarak gerek alan araştırmaları gerek metin tarama yoluyla kelimelerdeki anlam değişimleri takip edilmeye çalışılmalı ve söz konusu değişimler sözlüklere de yansıtılmalıdır.

KAYNAKÇA

- _____, **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____, **Türkçe Sözlük**, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 2005.
- _____, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- AKSAN Doğan, **Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Engin Yayınevi, Ankara, 1999.
- AKSAN Doğan, **En Eski Türkçe’nin İzlerinde**, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- AKSAN Doğan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Engin Yayınevi, Ankara, 2004.
- AYVERDİ İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Lugatı, Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1968.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- DOĞAN Mehmet D., **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- GABAIN A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- GUIRAUD Pierre, **Anlambilim**, Çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 1999.
- LAKOFF George, JOHNSON Mark, **Metaforlar/Hayat, Anlam ve Dil**, Çev. Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- PÜSKÜLLÜOĞLU Ali, **Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004.
- UĞUR Nizamettin, **Anlambilim /Sözcüğün Anlam Açılımı**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*